

מעדני שבת

פרשת שמות תשפ"ד

גליון שפ"א

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

הלכות שואל

אם שאלו למטרה מסוימת אז הרי הוא שלו עד סיום הזמן הרגיל המתאים למטרה זו, כגון שאל ממנו רכב לילך בה למקום פלוני אינו יכול להחזירה מיד השואל עד שילך בה לשם ויחזור. ואם נשבר הרכב בדרך מחמת מלאכה השואל פטור, ואינו יכול לחייב את המשאיל שיתן לו רכב אחר במקומו, כי דוקא בשכירות יש דין שהמשכיר חייב להעמיד לו רכב אחר אבל המשאיל לא התחייב לזה.

אין השואל רשאי להשאיל

נפסק בשו"ע (שמ"ב א') אין השואל רשאי להשאיל מיהו דבר שא"א להבריא ולכפור בו כגון בית מותר להשאיל. ומבואר (שט"ז) שההיתר בבית הוא דוקא שלא יהיה מנין בני בית האחר יותר מבני ביתו. וכמובן אם המשאיל אמר לו מפורש לא להשאיל לאחרים הרי הוא אסור.

הביאור הלכה (תרל"ז) כתב אם אחד שאל לחבירו קרש וכדומה להעמיד עליהם הסכך והוא שאלן לחבירו הרי השני גזל ואין יוצא ידי חובתו.

שואל שלא מדעת

שואל שלא מדעת מבואר בשו"ע (שנ"ט ה) שהוא גזלן. ומ"מ נפסק בשו"ע (או"ח י"ד ד') שמותר ליטול טלית או תפילין של חבירו ולברך עליה, ובלבד שיקפל אותה אם מצאה מקופלת, דניחא ליה לאינש דליעבד מצוה בממוניה. המ"ב כתב דדוקא באקראי אבל בקביעות אסור, ואפילו באקראי דוקא באותו מקום אבל להוציא מבתו לבהכ"נ או איפכא אסור דאפשר שמקפיד עליו והוי גזל. ובכל גווני ראוי לזהר כשבעליו עמו שישאלנו ואין סומכין על החזקה במקום שיכולין לבררו בקל וכ"ש אם יודע בו שהוא מקפיד. הרמ"א שם כתב שאסור ללמוד מספרים של חבירו בלא דעתו, דחיישינן שמא יקרע אותם בלמודו.

הפסקי תשובות מביא שזה דוקא בזמניהם שלא היה הדפוס מצוי משא"כ בזמננו שסידור חומש ומחזור וכדומה נקנים בעד סכום מועט לית מאן דקפיד. ורק לעיין באקראי ולא בלימוד קבוע, ודוקא כשלא גילה דעתו שהוא מקפיד. המקור חיים (לחוו"י) שם כתב שאף באופנים שהתירו השימוש בחפצי חבירו עקב הסברא דניח"ל לאינש למיעבד מצוה בממוניה, אם ניזק החפץ אפילו באונס אפי' מחמת מלאכה חייב לשלם, דעל דעת להפסיד ממונו מסתמא לא אמרינן ניח"ל לאינש למיעבד מצוה בממוניה. וכן פוסק השערי תשובה (תקפ"ו) וכתב שממילא אם ניזק נתברר למפרע שלא היה שאלה אלא גזל ולא יצא מצותו. בקצות (ש"ח) משמע ג"כ שחייב, אך מטעם אחר כי פטור מתה מחמת מלאכה היא דוקא בשאלה מדעת בעלים שאפשר לומר שהוא פשיעתו של משאיל או שאינו מקפיד כנ"ל, לפי דבריו אין צריך לומר שנעשה גזלן למפרע אלא גם שהוא שואל הוא חייב. אכן באר היטב כתב שם בשם הלכות קטנות שהוא פטור במתה מחמת מלאכה.

הש"ך (שנ"ח סק"א) כתב שבתוס' (ב"מ כ"ב.) מבואר דאם אדם נותן לאכול לחברו מדבר שאינו שלו אלא של חברו אע"פ שיודע שחברו יתרצה אסור לאכול דהלכה כאב"י דיאוש ש"מ לא הוי יאוש, וחולק עליו וכתב שמותר ואינו דומה ליאוש שלא מדעת כי הכא כיון שידוע שיתרצה א"כ השתא נמי בהיתרא אתי לידיה דמסתמא אינו מקפיד על זה. לדעת תוס' צ"ל שלצורך מצוה שאני.

כתיב (ג, כב) 'ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלת'.
נפסק בשו"ע (חו"מ ש"מ א') שהשואל חייב לשלם על כל היזק שנעשה בכלי השאל אפי' נעשה באונס. ואינו כשאר שומרים שפטורים באונס והטעם כי כל הנאה שלו. הנתיבות מפרש שמאחר שכל הנאה שלו ממילא נעשה כשלו וחייב להחזיר לו החפץ שקיבל, ודוקא שאר שומרים שחייב על מה שלא שמרו פטורים על אונס כי הרי לא שייך לשמור דבר מאונס אבל בשואל החיוב אינו על מה שלא שמר אלא משום שנעשה כשלו והוא התחייב להחזירו.

מכיון שהחיוב של שואל בא ממה שכל הנאה שלו ממילא כתב רבי עקיבא איגר שם על השו"ע שאם שאל שופר לתקוע בו תקיעת מצוה אינו חייב באונסים דהנאת מצוה לא הוי הנאה.
ומ"מ אם מתה מחמת מלאכה הרי הוא פטור, ומבואר בגמ' (ב"מ צ"ו:) שהטעם משום שהשואל אומר לאו לאוקמא בכילתא שאילתה. ונחלקו הראשונים בזה, הרמב"ן מפרש דשואל ודאי חייב באונסין אבל לא בפשיעה דמשאיל, וכאן משאיל פשע בה שהשאילה למלאכה והיא אינה יכולה לסבול אותה וכגון שמתה מחמת אובצנא דמלאכה. הרשב"א מפרש כי מאן דמשאיל פרה לחברו למלאכה מידע ידע דעבידא לאכחושי בבשרא דלאו לאוקמה בכילתא שאלה ואפ"ה לא עשה שומא מעיקרא, וכיון דלאו בכחש קפיד אף במתה מחמת מלאכה נמי לא קפיד דמה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא.

השו"ע (ש"מ ג') כתב השואל בהמה מחבירו לילך דרך ידוע, ובאו עליו לסטים באותו הדרך או חיות רעות ואנסוה ממנו חשיב שפיר מתה מחמת מלאכה. הרמ"א כתב ויש חולקין בזה וסבירא להו דלא מיקרי מחמת מלאכה, דהרי אף בלא הליכת הדרך אפשר שיבא לה אונס כזה. הש"ך שם כתב להלכה שהוא חייב, כי קי"ל כהרמב"ן שהפטור של מתה מחמת מלאכה הוא משום דהוה פשיעתו של המשאיל וכאן זה לא שייך.

הקבא דקשייתא (קושיה ל"ט) מקשה מדברי הגמ' (נדה נ"ח) שאשה שהשאילה בגד לחברתה ונהיה בו כתם חייבת לכבסו, וקשה למה אין בה פטור של מתה מחמת מלאכה. יש שמחדשים שדוקא אם אינו יכול לתקנו הוא פטור אבל אם יכול לתקנו הרי הוא חייב לתקנו.
אסור השואל לשנות בחפץ השואל למלאכה שלא לשמה שאלו, ואם שינה ועשה בו מלאכה אחרת, אפילו קלה ממנה, או ששינה מדרך ההשתמשות המקובלת, ונתקלקל בשעת מלאכה, כל שאפשר לתלות, אפילו בצד רחוק שמחמת השנוי נתקלקל חייב, אלא אם כן הוכח בבירור גמור שגם בלא השנוי היה מתקלקל, ויש אומרים ששואל ששינה חייב בכל אופן.

זמן שאלה

בשאלה לא אמר' סתם שאלה ל' יום, ולכן נפסק בשו"ע (שמ"א א') השואל מחבירו כלי או בהמה סתם הרי המשאיל תובעו בכל עת שירצה. אבל שאלו לזמן קצוב אין הבעלים יכולים להחזירו מתחת ידו עד סוף ימי השאלה אבל השואל יכול להחזיר החפץ תוך הזמן.

כתיב (א, כ) 'וייטב אלקים למילדות וירב העם ויעצמו מאד, ויהי כי יראו המילדת את האלקים ויעש להם בתים', הקשה האלשי"ך למה כתב כאן באמצע 'וירב העם' הא הוא הטבה לעם ולא למילדות, והוה ליה לומר 'וייטב אלקים למילדות ויעש להם בתים'.
האפריון מיישב ע"פ מה ששנאמר במדרש שמואל לפרש דברי המשנה (אבות ד' ב') שכר מצוה מצוה, כי הצדיק שמח בעשיית המצוה ומשתוקק שיזמין לו הקב"ה עוד מצוה לעשותה, והקב"ה ממלא רצונו, וזהו שכר מצוה הוא שיזמין לו הקב"ה עוד מצוה אחרת. וזה כוונת הפסוק אלו המילדות הצדיקות שמחו כאשר באו להוליד בת ישראל ולעשות רצון ה' ית"ש להחיות את הולד, והקב"ה עשה רצונו, וירב העם, כדי שיעשו הרבה מצוות.

כתיב (ג, ז) 'ראה ראיתי את עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו, המשך חכמה תמה למה כתיב 'נוגשיו' לשון יחיד ובתחילה כתיב 'צעקתם' לשון רבים.
ומפרש שכוונת הפסוק לומר שמעתי צעקת הפרטים, לא שכל אחד צועק על עצמו מפני שהוא נלחץ, רק הפרטים צועקים על לחץ האומה בכללותה, וכל אחד אינו חושש על עצמו בפרט, רק על חלול כללות כבוד האומה והעם.

כתיב (ג, יא) 'מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים', ופירש"י 'מי אנכי' מה אני חשוב לדבר עם המלכים, 'וכי אוציא את ב"י' ואף אם אני חשוב מה זכו ישראל להעשות להם נס. והשיב לו השי"ת כי אהיה עמך, וששאלת מה זכות בידם עתידין לקבל התורה כו'. הבית הלוי תמה מאי שייך הני שתי שאלות זה לזה מי אנכי ומפני מה זכו ישראל. גם עוד יש להבין מאי איכפת ליה אם הקב"ה רוצה לגאלם גם בלא זכות.
ומפרש דהנה במה שיצאו ממצרים אחרי רד"ו שנה ולא ד' מאות שנה באמת היה באמצע הזמן, והזמן החסר להם ישלימו בהיותם בגלות אחר אז יצורף גם מה שנחסר מהם אז. והנה משה רבינו סירב הרבה בשליחותו זאת, כי הוא ידע שאם הגאולה תהיה ע"י אדם הוא סימן שאינה גאולה קיימת ועדיין לא נשלם חשבון הגלות, ולעתידין יגאלם הקב"ה בעצמו, ולא יהיה שום שיעבוד אח"כ כלל, ומשו"ה סירב משה רבינו בשליחותו כי רצה שהקב"ה בעצמו יגאלם ותהיה גאולה קיימת. ומהא דשלח אותו הבין הכוונה שיהיה עוד שיעבוד וסירב לטובתן של ישראל כדי שתהיה גאולה קיימת. וכן מפורש במדרש כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כשירד יעקב למצרים לא כך אמרת לו אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה ועכשיו אתה אומר לי לכה ואשלחך אל פרעה לא אנכי הוא שאמרת לו ואנכי אעלך גם עלה.
ומובן ששתי הדברים תלויים זה בזה, דאם כבר נשלם כל החשבון יכול להיות גאולה קיימת ויש מקום לבקש שהקב"ה יגאלם בעצמו וממילא לא תתבטל הגאולה לעולם, אבל אם לא השלימו עדיין החשבון שנגזר עליהם בבין הבתרים ועליהם להשלימו בגלות אחר, הרי צריך להיות הגאולה ע"י שליח. וזהו ששאל משה שתי שאלות שהם אחת. מי אנכי וכמו דמפרש המדרש דהלא אתה אמרת אנכי אעלך, והוסיף בטענתו דאם תאמר דעדיין הוא באמצע, א"כ הא גופא קשה לי באיזו זכות זכו להגאל קודם כלות הזמן. ואם זוכים הם ע"י איזו זכות גאלם בעצמך, והכל הולך למבוקש אחד שלא יהיה ע"י שליח. והשיב לו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה, ובזכות זה אני גואלם תוך הזמן.